

Mahliyo XOLMO'MINOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: makhliyokholmuminova96@gmail.com
Tel: +998 99 941-11-96

O'zMU professori, f.f.d. M.M. Qurbanova taqrizi asosida

EXPRESSION OF THE "MOTHERLAND" CONCEPT WITH TOPONYMS

Annotation

This article shows the concept of the concept, which applies equally to new branches of philology, as well as the fact that the concept of the Motherland has a national-cultural character and its uniqueness are shown. Emphasized characteristics are revealed on the example of toponyms and place nouns.

Key words: Concept, concept of Motherland, national-cultural unity, toponyms.

ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ «РОДИНА» С ПОМОЩЬЮ ТОПОНИМОВ

Аннотация

В данной статье показано понятие концепта, которое в равной степени применимо и к новым отраслям филологии, а также то, что концепт Родина имеет национально-культурный характер и показано его своеобразие. Выделенные характеристики раскрываются на примере топонимов и топонимов.

Ключевые слова: Концепт, концепт Родина, национально-культурное единство, топонимы.

“VATAN” KONSEPTINING TOPONIMLAR BILAN IFODALANISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada filologiyaning yangi tarmoqlariga birday taalluqli bo'lgan konsepti tushunchasi, shuningdek, Vatan konseptining milliy-madaniy xususiyatga ega ekanligi, o'ziga xosligi ko'rsatib berilgan. Toponimlar hamda joy otlari misolida ta'kidlangan xarakterli jihatlar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Konsept, vatan konsepti, milliy-madaniy birlik, toponimlar.

Kirish. Lingvomadaniy konsepti ko'p qirrali tushuncha bo'lib, uning tuzilishi haqida turli nuqta'i nazarlar mavjud. Shu sababdan ha konsepti murakkab mental kompleks sanaladi. U o'zida milliy mentalitetdan tortib, individual xususiyatlarni qamrab oladi. Shu jumladan, vatan konsepti ham milliy-madaniy xususiyatlarini bir qancha lingvokulturemalar orqali yuzaga chiqaradi. Lingvokulturemalar o'zida lingvistik, madaniy, etnopsixologik va ekstralingvistik omillarni mujassamlashtiradi. Lingvokulturemalar tarkibi belgi-ma'no-tushuncha-predmetlardan tashkil topgan. Ular to'g'ri va ko'chma ma'nosidan farqli o'laroq, inson madaniyati va tili darakchisidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. V.V.Vorobyev “lingvokulturologiya – sintezlovchi toifadagi kompleks ilm sohasi bo'lib, u madaniyat va til o'rtasidagi o'zaro aloqalar va ta'sirlashuvlarni o'rganadi [14]. Bu jarayonni yagona lisoniy va nolisoniy (madaniy) mazmunga ega birliklarning yaxlit tarkibi sifatida mazkur jarayonni zamonaviy nufuzli madaniy ustuvorliklarga (umuminsoniy me'yorlar va qadryatlar) qaratilgan tizimli metodlar yordamida aks ettiradi”, - deb ko'rsatadi. Ushbu tushunchalarning o'zaro farqli jihatlarini professor O'. Yusupov quyidagicha izohlaydi. “Lingvokulturema - o'z semantikasida (ma'nosida) madaniyatning biror bo'lagini aks ettiruvchi til yoki nutq birligi. Lingvokulturemalarga madaniyatning biror bo'lagini aks ettiruvchi so'zlar, frazeologik birliklar, so'z birikmalari, gaplar, paremiyalar, murakkab sintaktik butunliklar, matnlar va hokazolar kiradi. Lingvokulturema mazmun va ifoda planiga ega, ifoda plani yuqorida ko'rsatilgan birliklar, mazmun planini esa o'sha birliklarning semantikasi tashkil qiladi. Demak, lingvokulturema kontseptdan o'zining mazmun va ifoda planiga ega bo'lishi bilan farq qiladi, lingvokulturologiya uchun xalq madaniyatini lisoniy ko'rinishda namoyon etish asosiy vazifa hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Konsept tushunchasiga turli tomondan ko'p marotaba murojaat qilingan bo'lsa-da, vatan konsepti haqida batafsil manbalar mavjud emas. Shundan kelib chiqqan holda, mavjud ma'lumotlarjamlanib, vatan konseptiga alohida e'tibor qaratildi. Maqolada tasniflash, tavsiflash, hamda lingvopoetik tahlil usullaridan keng foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Vatan so'zi izohli lug'atdagi ta'rifiga ko'ra joy ma'nosini bildiruvchi atama hisoblangani uchun, vatan konseptini ifodalovchi lingvokulturemalarning asosiy qismi toponimlar hisoblanadi. Vatan konseptining ham bir qancha denotativ semalari mavjud bo'lib, ular “O'zbek tilining izohli lug'ati”da quyidagicha berilgan:

Vatan (arab. – tug'ilib o'sgan joy, yurt) – 1. Kishining tug'ilib o'sgan o'lkasi, shahri yoki qishlog'i; yurt, diyor.

2. Kishi tug'ilib o'sgan va o'zini uning fuqarosi hisoblagan mamlakat, ona yurt.

3. Turarjoy, boshpana, maskan, uy.

4. O'simlik va shu kabilarning asli kelib chiqqan yerini bildiradi [9,444].

Toponim (qadimgi yunon tilidan: topos-joy, onima-nom, ism) – Yerdagi tabiiy obyektning yoki Yerdagi odam tomonidan yaratilgan obyektning tegishli nomini bildiruvchi onimlar(nomlar) toifasi [3,80].

Ko'rinib turganidek, keltirilgan ikki atama ham joy ma'nosini anglatib, yagona ekvivalentga ega bo'ladi. Bu esa har qanday badiiy yoki ilmiy matnlarda toponimlar to'g'ridan-to'g'ri vatan konseptini ifodalay olishiga asos bo'la oladi. Xususan:

Parchin-parchin bo'ldi yodim simlari,

Simlar – ko'zlarimga mil tortgan chizgu.

O'tgan ulug'larni eslayman barin,
Xotirot mozori Turkiston mangu [3].

Boshqa ijodkorlardan farqli ravishda, Rauf Parfi mustaqillik arafasida ham, mustaqillikdan so'ng ham O'zbekiston nomi o'rniga, Turkiston nomini qo'llashni afzal biladi. Ya'ni faqatgina sho'ro hukumati parchalagandan so'ng, hududiy taqsimlanish bo'lib, turli respublikalarga ajratilish natijasida O'zbekistonga aylangan vatanimizni emas, balki butun turkiy millatlarni birlashtirib turuvchi, O'zbekistondan ham ko'hna tarixga ega bo'lgan Turkistonni vatan sifatida tan oladi. Har ikkisi ma'lum bir hududga ega, ma'lum bir turkiy xalqlar yashaydigan toponim bo'lishiga qaramasdan, hududiy jihatdan alohida semalari mavjud:

Turkiston – Markaziy Osiyoning o'rta asr tarixiy-geografik adabiyotlarda uchraydigan nomi. Uning siyosiy sarhadlari Shimol va Sharqqa, Arab xalifaligi, Qarluq va Uyg'ur xoqonliklari bilan chegaradosh bo'lgan yerlargacha yoyilgan [11].

O'zbekiston – Markaziy Osiyoning markaziy qismida joylashgan mamlakat. O'zbekiston berk hududda ya'ni qirg'oqqa ega bo'lmagan besh mamlakat bilan, ya'ni: shimoldan Qozog'iston; shimoli-sharqdan Qirg'iziston; janubi-sharqdan Tojikiston; janubdan Afg'oniston; va janubi-g'arbiy qismida Turkmaniston bilan chegaradosh [1].

O'zbekiston hududiy jihatdan Turkistonning ma'lum qismi bo'lsa-da, ayni bir narsani anglatmaydi. Badiiy adabiyotda esa ijodkorning dunyoqarashi va yozish uslubidan kelib chiqqan holda bir-biridan o'zaro farq qiladi.

Yuqorida keltirilgan, Turkiston bilan ko'pincha bir qatorda tilgan olinadigan Turon toponimi ham ma'lum ma'noda ya'ni turkiy xalqlar yashaydigan hudud mazmunida bir-biriga yaqin bo'lib, qaysidir ichki semalari o'zaro farq qiladi:

Turon – turli xil manbalarda turli maqsadlarda va ma'nolarda ishlatilgan tarixiy-geografik atama. Ayrimlar Turon ma'nosida Movaraunnahr, Turkiston, markaziy Osiyo hududlarini nazarda tutatadilar. O'rta asrlar adabiyotlarida (Tabariy, Beruniy, Firdavsiy) Eron va Turon hududiy chegaralari Amudaryo orqali belgilanadi. Dastlab Avestoda qayd etilgan “tur” etnonimi keyinchalik Markaziy Osiyo dasht va tog' yerlarida yashovchi chorvador aholi bilan bog'langan [2].

Ko'rinib turganidek, Turon va Turkiston toponimlari bir asosga ega, hududiy ayni bir joyni anglatmas ham, o'zaro yaqin bo'lgan joy nomlari hisoblanadi. Lekin bugungi kundagi O'zbekiston bilan ayni bir hudud hisoblanmaydi. Biroq muallif nuqta'i nazari va ijod uslubi, shaxsiy fikriga ko'ra vatan tushunchasi aynan ushbu atamalar ochib bera oladi.

Quyida keltiriladigan ba'zi misollar buning isbotidir:

Kuzda go'zal edi bizning Farg'ona,

Qiyosi yo'q Jannat maskandir.

Uyimizni sog'indim, ona,

Bog'imizda behi pishgandir...[7].

Yoki:

Bog'i shamol yo'llarida kezib yurdim,

Bobolarim pok ruhini sezib yurdim,

Tuproq'ini kaftga olib ko'zga surdim,

Boburday pahlavon yurti, Andijonim.

Jannatmakon, so'lim shahar gulzorlari

Uchaman der Asakaning tulporlari.

Mard elimning lochinlari, shunqorlari –

Muhammadqodir polvon yurti, Andijonim [6,35].

Geografik jihatdan respublika tarkibiga kiruvchi viloyatlar, Farg'ona, Andijon, ushbu viloyatlarning ma'lum bir qismi hisoblanadigan Bog'i shamol, Asaka toponimlari ham vatan konseptini ifodalash uchun xizmat qilmoqda. Bir qarashda, ijodkor Farg'onani qayta o'z vatani deb atayotgani va uni Jannatga qiyoslayotganini ko'rish mumkin. Biroq Farg'ona so'zidan so'ng tire, Jannat so'zidan so'ng vergul tinish belgisining qo'llanilmagani boshqa tartibdagi tahlilni talab etadi. Dastlabki misrada Farg'onaning go'zalligi qayta ta'kidlangan holda, ikkinchi misrada qofiya uchun “Vatan qiyosiy yo'q Jannatdir” jumlasini “Qiyosi yo'q Jannat Vatandir” jumlasini almashtirilmog'ida. Ya'ni vatan tushunchasi qay bir birlik bilan berilishidan, inson qay yerni yoki qay narsani vatan deb hisoblamasin, uning qiyosi yo'qdir, va u Jannat misolidir degan ta'kid mavjud. Yuqoridagi tahlil bilan solishtiriladigan bo'lsak, oxirgi to'rtlikda joy ma'nosini ifodalovchi bir qator uyadosh so'zlar emas, qiyosiy mazmunda foydalanilgan so'z vatan konseptini yoritib berish uchun ishlatilgan.

Yuqorida keltirilgan toponimlar hududiy kenglik yoki geografik chegaralar jihatdan mutlaqo boshqa-boshqa tushunchalar bo'lishiga qaramay, barchasi vatan konseptini ifodalaydi. Buni ularning barchasi o'zbek badiiy matnlarida eng ko'p qo'llanadigan O'zbekiston toponimining tarkibiy qismi ekani va ijodkorlarning alohida, o'ziga xos ijod uslubi bilan izohlash mumkin.

Ko'rinib turganidek, berilgan otlarning barchasi yo umumiy semaga ega, yoki bir-biriga yaqin ma'nolardan tashkil topgan. Shu bilan birga barchasi vatan konsepti bilan bitta semantik maydon tashkil qiladi deyish mumkin. Bu va bu kabi birliklar badiiy adabiyotda, xususan, she'riyatda vatan tushunchasi ifodalashda eng ko'p qo'llaniladigan birliklar hisoblanadi. Bunga sabab esa toponimlar hamda o'rin-joy otlari semantik jihatdan vatan konseptiga juda yaqin bo'lgan tushunchalardir.

Xulosa va takliflar. Berilgan parchalardagi barcha birliklar: Turkiston, Turon, O'zbekiston, Bog'i Shamol, Asaka, Andijon, Farg'ona, makon, o'lka, bedapoya, tog', qir... va shunga o'xshash barcha leksemalar o'zlarining atash semalari bilan vatan konseptini ifodalagan. Aytib o'tilganidek, o'zbek she'riyatida bu kabi misollar juda ham ko'p. O'rin-joy otlari ham, nomlari ham vatan konseptining atash semasiga yaqin bo'lganligi buning asosiy sababi. Ular to'g'ridan-to'g'ri aloqador bo'lganligi bois, ayrim nazariy ma'lumotlarda aytib o'tilgan konseptning ko'chma ma'noli so'zlarga yaqin ekani va simvollar bilan ifodalanishi bu birliklarga xos emas;

Bulardan tashqari, oronimlar, horonimlar, urbanonimlar va yana ko'plab toponimik atamalar va ularga xos birliklar mavjud bo'lib, ular ham vatan konseptini to'g'ridan-to'g'ri ifodalay oladi. Chunki ular vatan konsepti bilan bir xil atash semasiga ega yoki uning semantik maydoni tarkibiga kiradi;

Toponimlar hamda o'rin-joy otlari faqatgina ma'lum bir hudud yoki joy ma'nosini anglatgani uchungina emas, balki, hududiy, milliy, madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy va yana bir qancha jihatdan butun mamlakatning taribiy qismi, ma'lum bir bo'lagi bo'lishi bilan ham vatan konseptini ifodalovchi asosiy lingvokulturologik birlik hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Asosiy demografik ko'rsatkichlar. (Uzbek). Stat.uz (5-sentabr 2013-yil).
2. Bartold. V.V. Raboti po istorii I filologii tyurskix I mongoliskix norordov. M.: Vost.lit.,2002
3. Bushuyeva E.N., Volostnova M.B. Avtonom viloyati toponimiyasida uchraydigan geogafik atamalar va boshqa so'zlar lug'ati. M., 1968. 80-b
4. Filipp Marte. Semantik des Deutschen. – Berlin:WBVB, 1998. S.21
5. Karimov. U. Konsept tushunchasi va uning badiiy adabiyotdagi mohiyati. // O'zMU xabarlarlari -2017.
6. Muhammad Yusuf. Alyorim qolur. "Ziyo" nashri. Toshkent – 2019. 35-b.
7. Muhammad Yusuf. Saylanma. "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. – Toshkent, 2007. 16-b.
8. Mullaxo'jayeva R. XX asr o'zbek she'riyatida vatan konsepti. www.kh-davron.uz 2018
9. O'zbek tilining izohli lug'ati. I jild. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2020. 444-b
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2020. 205-b
11. Sagdullayev. A.S., Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda, T., 1996.
12. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya – Toshkent: . "Universitet" .2014.
13. Xudayberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: " Fan ". 2013.
14. Ивченко М.В. Функционально-семантические и лингвокультурологические особенности вербализованного концепта «волшебство» в сказачном и рекламном дискурсах: Автореф. канд. дисс. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 2010.
15. Парфи Р. Сабр дарахти. – Т.: Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – Б. 73-74.